

**MİTOLOJİDE ÇOCUK KATİLİ KADINLAR:
LİLİTH, LAMİA, MEDEA****CHILD KILLER WOMEN IN MYTHOLOGY:
LILITH, LAMIA, MEDEA**

Cemile AKYILDIZ ERCAN*

Özet:

Mitler, geçmişten günümüze kadar sanatın her alanında kendinden söz ettirmeye devam etmektedir. Sümer mitolojisinde Adem'in ilk eşi olarak kendinden söz edilen Lilith, ataerkil yapıya başkaldırmış, bu başkaldırının sonucu sonraki kuşaklara çocuk katili olarak aktarılmış ve böylece ataerkil kültür tarafından cezalandırılmıştır. Yazımsal yapıtlarda oldukça fazla söz konusu edilen Lilith, feministler tarafından kadın-erkek savaşını başlatan ilk kadın olarak kabul görmüştür. Lilith ile birlikte aynı kaderi yaşayan Lamia ve Medea adlı bu iki mitolojik figür de, ataerkil yapıya başkaldırmalarının karşılığı olarak kültür tarafından çocuk katili olarak suçlanmış, toplumun erkek egemen ortak bilinci tarafından bu şekilde cezalandırılmıştır.

Çalışmada, ataerkil yapının kadınlara dayattığı normların ve bu normlara karşı gelenlerin kültür tarafından nasıl şekillendirildiği ve söylencelere nasıl aktarıldığı ele alınmıştır. Kadın ile erkek arasındaki cinsiyet çatışmasını başlattığı kabul edilen Lilith'i söz konusu eden söylencede, bu başkaldırının izleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Yunan söylencelerindeki Lamia ile Medea figürleri de söylencelerde yer aldığı biçimiyle ele alınmış ve gerçeklikleriyle karşılaştırılmıştır. İncelediğimiz söylencelerden yola çıkarak kadınların konumunun yaşamın her alanında olduğu gibi mitlerde de fazla farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Lilith, Kadın, Erkek Savaşımı, Çocuk Katili Kadınlar, Lamia, Medea.

Abstract:

Myths have remained popular in every field of art since ancient times till today. Lilith, who is mentioned as the first wife of Adam in Sumerian mythology, revolts against patriarchal structure, but is labelled as child killer in following generations and thus punished by patriarchal culture. Frequently encountered in literary works, Lilith is regarded as the first woman who started the war between woman and men by the feminists. Lamia and Medea, the two mythological figures

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü – Erzurum
aker96@mynet.com

who share the some destiny with Lilith have also been accused of child killing and punished by the patriarchal society because of their revolt against patriarchal structure.

It is examined in this study how the norms as imposed to women by the patriarchal structure and those who challenge these norms are shaped and how these are reflected onto myths. The traces of the revolt by Lilith, who is considered to be first women to start the gender conflict between men and women, are followed in the study of this myth. In addition, the figures of Lamia and Medea in Greek myths are mentioned as they are found in the myths and their truthfulness is explored. It is detected in the study that the position of women has not changed in much myths as in real life.

Key words: Myth, Lilith, Conflict Between Women and Men, Child-killer Women, Lamia, Medea.

Çalışmamızda öncelikle kısaca mitolojinin ne olduğuna değinilip, mitolojide çocuk katili olarak geçen üç kadın figürü -Yunan mitolojisindeki Lamia ve Medea, Sümer mitolojisindeki Lilith'i- ele alıp incelenecektir. Ataerkil toplum yapısının kadın üzerindeki baskılarının mitolojideki izlerini bulup, bu üç kadınla ilgili ortaya çıkan söylencelerin oluşumundaki payını göstermeye çalışacağız.

Mitler bazı değişikliklere uğramasına karşın, geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürerek sanatın ve bilimin hemen hemen her alanında ilham kaynağı olmuşlardır. Bunlara örnek olarak ses sanatlarını, görsel sanatları, yazını ve yedinci sanatı verebiliriz. Kısacası mitoloji, sanatın her alanında kendinden hala söz ettirip, yazarlara, ressamalara, heykeltıraşlara ve hatta bilim dünyasına da ilham kaynağı olmuştur.

Okuduğumuz veya incelediğimiz yapıtlarda ilişki kurulan ya da göndergede bulunan mitolojik figürlerin söylencelerini ya da mitolojik olayların kendilerini hatırlayanların sayısı ne kadardır acaba? Tanrılar Tanrısı Zeus, güzellik Tanrıçası Aphrodit, yeraltı Tanrısı Hades, Herkül, Truva savaşında insanüstü bir kahramanlık sergileyen yarı Tanrı yarı insan olan Aşil, ya da bakışlarıyla kendisiyle göz göze gelen canlıları taşla çeviren Medusa, gerçek olmasına karşın öngörülerine inanılmayan Truva Kralı Priamos'un kızı Cassandra ya da günümüzde insanın kendisini sürekli bir tehdit altında hissettiğinde kullandığı 'Demokles'in Kılıcı' ve 'Pandora'nın Kutusu' gibi ifadelerdeki, 'Kassandra Kompleksi', 'Aşil Tendomu' ve 'Ödipus Karmaşası' gibi terimlerdeki mitolojik figürleri kimler tanyor, öykülerini kimler biliyordur?

Bilindiği üzere mitoloji, Yunanca 'mythos' kelimesinden türetilmiştir. Mythos, 'söylence/efsane' anlamına gelir. 'Logi' sözcüğüyle birlikte

oluşturulan ad 'mitoloji' ise söylenceleri araştıran ve söylencelerin ortaya çıkmasının arka planını ve onların anlamlarını inceleyen bilim dalının adıdır. Söylenceleri araştırma nesnesi yapan mitoloji efsane, söylence gibi kavramlarla iç içe geçmiştir, ama doğal olarak arkeoloji, tarih, özellikle de dinler tarihi incelemeleri ile de yakından ilgilidir (Erhat, 1993, s. 5).

Donna Rosenberg *Dünya Mitolojisi* adlı söylenceler antolojisinde, söylenceleri bir toplumun manevi değerlerini yansıtan ciddi öyküler ve bu öykülerin bir toplumun dünya görüşünü ve önemli inançlarını temsil ettikleri için, o toplumun kültürü tarafından değer verilen ve korunan insani deneyimlerin birer simgesi olarak tanımlar (Rosenberg, 2006, s. 17).

Mitoloji, insanlığın ruh âleminin simgelerle ifade edilmiş bir aynası hatta yansımasıdır da diyebiliriz. Bu yüzden mitoloji çalışmaları, insanların deneyimlerinin, bilgilerinin, hatta korkularının, arzularının doğa ve doğaüstü olaylarla harmanlanmasını, insani duyguların tanrısal varlıklara yansıtılması ya da tanrısallığın insanileştirilmesini de gündeme getirir. Çünkü söylenceler, yalnız eğlenmek ya da zihni meşgul etmek amacıyla aktarılan sıradan birer anlatı/öykü/masal değildir. Tam tersine onlarda insanlığın bilebildiğimiz geçmişi içinde başlangıç noktası ya da ona yakın çok eski zamanlarda zihninin ve kültürün kuruluş biçimleri hakkında izler bulabiliriz.

Söylenceler insanlarla doğal ve mistik dünyalar arasındaki ilişkiden doğarak gerçek ve hayal gücü arasındaki sınırlarda dolaşır. İlkel insanların ve ulusların inandıkları Tanrılar ve Tanrıçalar, bu insanların akıllarının bir imgelem gücüdür. Etraflarında gelişen, oluşan doğa olaylarına bu imgelem gücüyle cevaplar bularak mucizevi yaratıklar, Tanrılar/Tanrıçalar, olağanüstü kahramanlar, periler yaratarak ve bu mucizevi varlıklara isimler vererek onları doğa olaylarıyla özdeşleştirmişlerdir. İlkel insanlar gökyüzü, şimşek gibi hava olaylarını Tanrıların Tanrısı olan Zeus'la, denizdeki dalgaların yükselmesini ya da depremlerin oluşumunu deniz Tanrısı Poseidon ile, ölüm olayını ise yer altı Tanrısı Hades ile bağlantı kurarak açıklamaya çalışmışlardır. Doğa olaylarını ve etraflarında olan biten olayları da bu biçimde anlamlandırmaya, açıklamaya çalışan insan, söylenceler üretmiştir.

Antik Çağ mitlerinin çoğunluğu Homeros ve Hesiodos tarafından kaleme alınmış, ve onların sayesinde günümüze kadar gelmiştir. Örneğin "tüm kaybolmaların anası" ve birçok zorlukla karşılaşılan uzun yolculuklar için bir özdeyiş (Wöhlcke, 2007, s. 9) olarak nitelendirilen *Odyseia* destanı, Homeros tarafından yazılmıştır. Platon ise, Homeros'un topluma zarar verdiğini ve hatta daha da abartarak ideal devletinde mitlerin güvenilir boş sözler olmasıyla bağdaştırarak onun okunmamasını şart koşar. Tarihçi Herodot mitosa, "*tarihi değeri olmayan güvenilir sözler*" (Erhat, 1993, s. 5) der.

Gerhard Fink'in şu sözleri, Platon ve Herodot gibi düşünönlere en güzel cevabı verecek niteliktedir:

“Biz, tarihçiler gibi gerçeğin peşinde değiliz, her mit aynı biçimde 'gerçek' ve 'gerçek dışı'dır; bu yalnızca inceleyen kişiye bağlıdır” (Fink, 2007, s. 9).

Çünkü Antik dünyanın rengârenk dokusu, Olympos dağında yaşayan ölümsüz Tanrı ve Tanrıçaların öyküleri bir o kadar gerçek ve bir o kadarda gerçek dışıdır.

1. Söylencelerde Lilith ile Lamia

Söylencelerde kadınlar nasıl yer almıştır, diye baktığımızda kadınların durumunun her alanda olduğu gibi mitlerde de fazla farklılık göstermediğini görürüz, çünkü ataerkil düşünce, söylencelerde de oldukça etkin bir biçimde yer almıştır. Örneğin, mitolojide Tanrıların dışında ölümlü olarak yer alan ilk kadın Pandora'dır ve erkeklere ceza olarak yeryüzüne gönderilmiştir. Çoklukla bütün kültürler ve ataerkil din kitaplarında da söz konusu edildiği gibi Tanrılar insan yaratmaya karar verdiklerinde öncelikle erkeği sonrasında ise ikinci sırada kadını yaratırlar (Gezgin vd., 2004, s. 150). Pandora'nın sözcük anlamı, 'Tanrıların armağanı'dır ve baş Tanrı Zeus'un isteği doğrultusunda sanatçı ve ateş Tanrısı Hephaistos tarafından su ve topraktan yaratılır. Bilge Tanrıçası Athena tarafından bedeni uyumlu olarak süslenir, Afrodit tarafından güzellik ve çekicilik, Tanrıların Habercisi olan Hermes tarafından şeytani bir zeka ve kandırma yetisi verilir. Zeus, Pandora'ya yeryüzüne inerken asla açmaması gerektiğini söylediği bir kutu verir. Fakat Pandora kutunun içinde ne olduğunu merak ederek kutuyu açar ve böylece yeryüzüne hastalık, savaş ve felaketler kısacası dünyaya bütün kötülükler yayılır (Abenstein, 2007, s. 108).

Pandora kutuyu açmakla geri dönüşümü olanaksız bir eylem içine girmiştir. Söylencede, Pandora'ya kendisine kutuyu açmaması tembih edilmesine karşın kutuyu açtırmakla, doğrudan kadının yapmaması gereken ilk şeyin itaatsizlik olduğuna göndergede bulunulur. Çünkü kadın ve erkek arasındaki cinsiyet çatışmasını tetikleyecek ilk etken itaatsizliktir. Gerçi Pandora, son anda kutuyu kapatır, ama hiçbir şey değişmeyecektir, kutunun içinde ise yalnız umut kalmıştır.

Günümüzde de 'Pandora'nın kutusu', olumsuz ve kötü şeyleri içinde saklayan kutu anlamında bir deyim olarak kullanılır.

Lilith'te durum nedir? İlk ortaya çıkış biçimiyle Lilith, çocukları öldüren dişi şeytan, vampir, büyücü müdür? Yoksa zamanla bu söylence değişmiş ve ataerkil kültürün biçimlendirmesiyle Lilith bir canavara mı dönüştürülmüştür?

Yunan söylencelerinde ilk ölümlü kadın olarak karşımıza çıkan Pandora gibi Lilith'de söylencelerde önce 'itaatsizlik' eylemiyle karşımıza çıkar.

Pandora her ne kadar itaatsizlik eylemine girmişse de, cinsiyetler arası savaşımın açık ve net ilk izlerini, İbrani mitolojisindeki Adem ile Lilith söylencesinde görebiliriz. Çünkü Lilith'in itaatsizliğinin çıkış noktası açıkça Adem ile aynı konumda olmak, yani bir tür eşitlik istemidir. Lilith'in gerekçesi, her ikisi de topraktan yaratılmıştır, bu yüzden Adem'in onun kendisine itaat etmesi isteğine karşı çıkar (Hofmann, 1978, s. 190).

Lilith adına Sümerlerde de rastlarız. Lilith eski Sümerlerde ve Gılgamış destanında bir Tanrıça olarak geçer. İbrani mitolojisi ve bundan kaynaklanan Hıristiyan inancında sözü edilen Lilith ile Sümer Tanrıçası Lilith arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusuna kesin bir yanıt vermek olanaksızdır (Zingsem, 2007, s. 34). Bu soruya olumlu ya da olumsuz bir yanıt verebilssek bile, Sümerlerde karşımıza çıktığı biçimiyle de pek olumlu özellikler taşımamasına karşın, İbrani mitolojisindeki gibi kadın ile erkek arasındaki cinsiyet çatışmasının ortasında yer almaz ya da bu çatışmanın izlerini taşımaz.

İbrani mitolojisine göre Lilith, bir Tanrıça değil, tam tersine Adem gibi topraktan yaratılmış bir insan ve Adem'in ilk eşidir. Tevrat'ta Lilith'in adı hiç geçmese de, Tevrat'ta adı geçen Havva'nın Adem'in ikinci karısı olduğu, Lilith'in itaatsizliğinden sonra Adem için yaratıldığı inancı yaygındır:

“Yahudi inanışlarında Lilith, Adem gibi balçıktan yaratılmış ilk karısıdır ve Adem'e iyi davranmadığı için Tanrı tarafından cennetten kovulmuştur” (Erbil, 2008, s. 91).

Tevrat'ta insanın yaratılışı iki türlü anlatılmıştır:

“Tevrat Tekvin 2-7: "Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun yüzüne hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu."

Tekvin Bap 1:26: "Allah yeri, göğü, yıldızları, bitkileri hayvanları yarattıktan sonra 'Allah dedi: Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım! O yeryüzünde her şeye hakim olsun.' Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı ve onları erkek ve dişi olarak yarattı."

Talmud'a göre bu ilk Adem'le yaratılan kadının adı Lilith'dir. Bu kadın kendini Adem'le eşit görüp, onun sözünü dinlememiş ve bir dişi cin olmuş, erkeklere sataşmaya başlamış” (Çığ, 2010, s. 43).

Bu inanışa göre Tanrı insanı, yani Adem'i yarattıktan sonra, Adem yalnız kalmasın diye aynı topraktan bir eş, yani Lilith'i yaratır. Vera Zingsem'in Lilith hakkında yaptığı ayrıntılı çalışmada bu biçimde başlayan söylencenin geçtiği *Ben Sira Alfabeti*'ne geniş yer verilmiştir. Bu çalışmada söylence şu şekildedir:

“Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: "İnsanın yalnız olması iyi bir şey değil." Ve ona topraktan bir eş yarattı -ona benzeyen- adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar: Kadın erkeğe şöyle dedi: "Ben senin altında yatmak istemiyorum." Ve ilk erkek karşılık verdi: "Ben senin altında değil, üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altta kalan olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum." Kadın karşılık verdi: "İkimizde eşitiz; çünkü ikimiz de topraktan yaratıldık." Ve her ikisi de birbirlerini anlamayı reddettiler” (Zingsem, 2007, s. 36).

Adem de Lilith de aynı şekilde topraktan yaratılmışlardır, ama cinsel birleşme sırasında Lilith'in sırtı yere gelmekte, toprağa değmektedir. Adem'in sırtı ise gökyüzüne. Simgesel olarak yeryüzü anaerkil ve gökyüzü ataerkindir (Rosenberg, 2006, s. 22). Yer, yani toprak ile gökyüzü çağrıştırdıklarıyla iki değişik uç nokta oluştururlar. Toprağın, doğurganlık ve üretkenlik çağrışımları vardır ve bu çağrışımlar kadın imgesine uygundur, ama toprağın ölüm, cehennem, lanetlenme, kötülük, gizlilik gibi olumsuz çağrışımları da vardır. Gökyüzü ise öncelikle tanrısal olanı, yani göksel olanı, temizliği ve saflığı çağrıştırmaktadır. Bu büyük bir farklılıktır ve Lilith bu durumu kabul etmez. Lilith yalnız cinsel birleşmelerinde Adem'in hep üstte olmasına itiraz etmekle kalmaz, her alanda söz sahibi olma isteğini ve eşitlik talebini de dile getirir ve savunur.

Adem ise Lilith'in taleplerini kabul etmez ve bu konuda şu gerekçeyi öne sürer: Lilith kadındır ve toprak doğurganlığı simgelediği için toprak anayla eşdeğerdedir, bu yüzden sırtı toprağa gelmelidir. Kendi sırtı ise gökyüzüne dönük olmalı, çünkü gökyüzü toprağın üzerindedir. Adem'in bu talebi kabul etmemesi üzerine Lilith Adem'i terk ederek birlikte yaşadıkları cennetten kaçar. Lilith'in bu başkaldırısı 'kadın ile erkek arasındaki cinsiyet savaşımının başlangıcı olarak görülmüş ve feministlere öncülük' (Maaz, 2011, s. 14) etmiştir.

Birlikte yaşamalarının zor olacağına karar verip Adem'den ayrılan Lilith, Tanrı'nın söylenmemesi gereken adını anarak göğe doğru yükselir. Çevresindeki cinlerle ve cinlerin kralı Şamael (Şeytan) ile ilişkiye girer ve onlardan çocuklar doğurur. Lilith artık dışlanmışların arasındadır.

Adem, Tanrı'dan Lilith'i tekrar yanına getirmesini ister ve bunun üzerine Tanrı Lilith'i ikna etmesi için Senoi, Sansenoi ve Semangelof adlı üç meleğini gönderir. Lilith'i Kızıldeniz'in derinliklerinde bulan üç melek, Adem'e geri dönmesini ve eğer geri dönmezse Tanrı tarafından her gün kendisinin yüz çocuğunun öldürüleceğini söylerler, ama Lilith'i ikna edemezler. Lilith üç meleğe şöyle der:

"Beni yalnız bırakın; çünkü ben çocukları zayıf düşürmekten başka bir işe yaramam: erkek çocukları doğumlarından sekizinci günlerine, kız çocuklarını ise doğumlarından yirminci günlerine kadar

gözetmem emredildi. "Melekler kadının söylediklerini duyduklarında onu yakalamak için daha çok ısrar ettiler, "Yaşayan ve var olan Tanrı'nın (El) adına yemin ediyorum ki, sizin isimlerinizi veya suretlerinizi Camea'da gördüğüm takdirde o çocuk üzerinde hak iddia etmeyeceğim" (Zingsem, 2007, s. 36).

Böylece Lilith kendi çocuklarının -şeytanlarının- ölmesini göze alır. Eski Ahit'te az sayıdaki şeytanlardan biri de çocuk hırsız Lilith'dir (Messadie, 1999, s. 396) ve kendisi de bütün hamile ve doğum yapmış kadınlara ve bebeklerine zarar vermeye başlar. Ama çocukların üzerinde muska ya da tılsım gördüğünde o çocuklara meleklerle verdiği söz uyarınca artık zarar vermez. O dönemden bu zamana kadar Lilith Yahudi mitolojisinde önemli bir rol oynar. Çocukları geceleri boğarak öldürdüğü ve eğer çocuklar uyurken gülerlerse onlarla oynadığı rivayet edilmektedir (<http://www.politik.de/forum/religion/57061-lilith.html>).

O günden bu yana çeşitli kültürlerde, yeni doğan çocukların kötü kalpli Lilith'e karşı korunması için özel muskalar kullanılmaya başlanır. Anadolu'da da benzeri bir inanç vardır.

Alkarası, albastı ya da değişik yörelerde değişik adlarla karşımıza çıkan varlıkların doğum yapmış kadınlara ve bebeklere rahatsızlık ya da zarar vereceğine inanılır. Özellikle yeni doğum yapmış olan lohusa kadın ve bebeğine zarar verdiği düşünülen bu yaratık için geçmişten günümüze çeşitli çeşitli isimler verilmiştir. Alkarası hakkında ayrıntılı bir çalışma yapan Dr. Orhan Acıpayamlı'nın çalışmasında, halk arasında yaygın olarak kabul gören ve hala da inanılan bu yaratığın kadınsı özellikler taşımasına dikkat çeker. Al, albastı, özellikle de alkarası, alanası, alkızı gibi isimler bu varlığın kadın olduğunu gösterir. Cin, peri, şeytan olarak tasavvur edilen bu ruh; köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, cadı, kıl ve nihayet insan ile hayvan özelliklerini bir arada bulunduran insan-hayvan şekillerinde görülmektedir ve çoğunlukla kırklı loğusa ve bebeklere, nadir olarak hamile gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık olarak dile getirilmektedir. Adı geçen ruh, çoğunlukla cadı kadın kimliğiyle kendini göstermektedir (Acıpayamlı, 1974, s. 75).

Dr. Orhan Acıpayamlı çalışmasında, tarihi belgelerin Eski Mısır, Eski Yunan ve Sümerlerde alruhu ile ilgili izlerin varlığını gösterdiğini ve bu bilgiler ışığında alruhu inancının Sümerlere kadar geri götürmenin olanaklı olduğunu belirtir. Hatta bazı araştırmacıların 'al' kelimesini Sümerlerin *alu* kelimesine bağlamak suretiyle, alruhu inancının Sümerlerden geldiğini savunan görüşü desteklemek istediklerini de belirtir (Acıpayamlı, 1974, s. 11). Bu görüş, Sümerlerdeki yeni doğan bebeklere ve loğusa kadınlara musallat olan ve bebekleri öldüren Lilith figürünü çağrıştırır.

Ataerkil kültürün erkek egemen düşüncesinin Lilith'i bir canavar haline getirmesine karşın, kadınlara yüklenen olumsuzluklar bitmez. Bu

olumsuzluklardan Havva da nasibini almıştır. Üç büyük dinde de Havva yasak meyve olan elmayı Adem'i ikna ederek yedirmiştir. Havva'ya elmayı veren bir yılan ve söylencelerde bu yılanın ise Lilith olduğu vurgulanır:

“Havva'da asi olarak gördüğümüz tüm karakter özellikleri Lilith'in etkileri olarak bilinir ve böylece Lilith, kadın için de bir baştan çıkarıcı ve teşvik edici bir unsur haline gelir. Havva'yı bilgeliğin yasak meyvelerinden denemeye ikna eden odur. Burada Lilith'le yılan bütünleşir” (Zingsem, 2007, s. 62).

Havva, her ne kadar Tevrat'a göre Adem'in cennetten kovulmasına neden olsa da itaatkâr, uysal ve evdeki melek tipini, Lilith ise dışı şeytan, femme fatale, ölümcül kadın tipini simgeler.

Başlangıçta kadın ile erkeği topraktan yaratan Tanrı, Adem'in Lilith'in onu terk etmesinden sonra Tanrıya yalnız kalmak istemediğini belirtmesi üzerine, Lilith'in hem Tanrı'ya hem de Adem'e başkaldırmasından dolayı ikinci denemesinde erkeğin gereksiz bir organından kadını yaratır. Yani artık yeni yaratılan kadın Lilith gibi eşitlik isteminde bulunamayacaktır, çünkü o Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır, artık kadın tamamen ikincil konumdadır ve erkeğin bir parçası olarak onun ihtiyacı için var edilmiştir.

Lilith, söylencelerde bu şekilde biçimlendirildikten sonra yazınsal yapıtlarda da bu doğrultuda yer bulur. Söylencelerde geceleri erkeklerin rüyalarına girip onlardan yüzlerce çocuk sahibi olan Lilith, örneğin Goethe'nin *Faust* adlı yapıtının "Walpurgin Gecesi" adlı bölümünde, Faust ile Mephisto arasında geçen konuşmada, Faust'un "Bu kim?" sorusuna Mephisto "Lilith." diye cevap verip şöyle devam eder:

Adem'in ilk karısı o
Sakın kendini onun güzel saçlarından
Onu eşsiz bir parıltılı haline getiren bu süsünden
Ağına düşürürse genç bir erkeği
Kolay kolay bırakmaz bir daha geri¹

Bu cevabıyla Mephisto, Lilith'in çocukları öldürmesi dışındaki diğer özelliği olan erkekleri güzelliğiyle etkisi altına almasına göndermede bulunur. Lilith, güzel, genç, arzulu bir kadın olarak söz konusu edilir ve geceleri ziyaret ettiği erkeklere şeytani zevk yaşatır (Zingsem, 2007, s. 82-83). Bu bağlamda da Lilith yüzyıllar boyunca "sapkın erkek fantezilerini ateşleyen, kana susamış bir canavar"(Zingsem, 2007, s. 13) olarak ve kabala

---

¹ Bu dizelerin aslı:
MEPHISTOPHELES. Adams erste Frau.
Nimm dich in acht vor ihren schönen Haaren,
Vor diesem Schmuck, mit dem sie einzig prangt.
Wenn sie damit den jungen Mann erlangt,
So läßt sie ihn sobald nicht wiederfahren. (Goethe, s. 22800 krş. Goethe-HA, s. 129).

yandaşları ise onu "bir fahişe, kıvrak bir yılan ve erkekleri anlamsız yollara sürüklediğini" (Zingsem, 2007, s. 55) düşünürler.

Eski Sümer'de Lil, fırtına ve rüzgâr anlamına gelirdi. Buna Babil-Asur kökenli Lilith kelimesi de uygun düşer ve "dişi şeytan veya rüzgâr hayaleti" anlamına gelir. İbrani ve Arap kökenli Laila kelimesi ise gece anlamında kullanılır ve etimolojik olarak bu nedenden dolayı geleneksel hikâyelerde Lilith ile bağdaştırılır ve 'Gece Hayaleti' karşılığı verilir (Zingsem, 2007, s. 15). Gecenin karanlık yüzü gündüzün aydınlığıyla -gece=kötü/gündüz=iyi-karşıtlık oluşturması ve bütün kötülüklerin karanlıkla bir tutulması, geceye farklı anlamlar yükler. Örneğin Mara ya da Kabus dişi bir şeytandır ve geceleri ortaya çıkararak erkeklere işkence etmesi (Fiske, 2009, s. 102), vampirlerin, cinlerin, perilerin, kurt adamların, kötü ruhların gece ortaya çıkması gibi Lilith de geceye ait olandır. Lilith sıklıkla uzun bukleli kıvılc saçlı, bazen vücudunun belden aşağısı bir ateş sütunu, bazen bir yılan ama çok güzel ve baştan çıkartıcı bir kadın olarak tasvir edilir ve kıvılc uzun saçlarıyla, güzelliğiyle bir dişi şeytan olarak sunulur.

Thomas Mann, *Faust*'un "Walpurgin Gecesi" adlı bu bölümünü, *Büyülü Dağ* isimli romanında kelimesi kelimesine kullanmıştır. Victor Hugo'nun tamamlamadığı *La fin de Satan* adlı eserinde ise, dünyayı kurtarmak için dişi bir melek yeryüzüne iner ve korkunç bir şekle bürünür, bu Lilith, yani şeytanın kızıdır ve bunu açıkça söyler: "*Ben Lilith-Isis'im, dünyanın karanlık ruhu...*" (http://www.gardenq.de/pages/03norway/02_norway-lilith.html#). Lilith, fantastik roman yazarlarının yapıtlarında kullanılmaktan keyif aldıkları figürdür. Lilith sadece yazında değil, sanatın hemen hemen bütün alanlarında 'femina fatale' tiplemesi olarak karşımıza çıkar.

Yunan mitolojisinde çocuk katili olarak anılan diğer bir kadın ise Belos ve Libye'nin güzeller güzeli kızı Lamia'dır. Başka bir söylencede ise Poseidon (Deniz Tanrısı) ile Libye'nin kızı ve aynı zamanda Libya'nın kraliçesi olarak karşımıza çıkar. Şeytani bir güç olarak ele alınan Lamia, mitolojide Tanrılar Tanrısı Zeus'un karısı olan Tanrıça Hera tarafından lanetlenmiş ve güzeller güzeli olan bu kraliçe şeytani bir varlığa dönüştürülmüştür. Zeus'la birlikteliğinden olan çocukları Hera tarafından öldürülmüştür. Bu yaşadıklarından sonra Lamia delirir ve kaçıp bir mağarada yaşar. Bu mağarada geceleri kaçırdığı çocukları yer. Aynı zamanda uykusuzluk hastalığı yaşayan Lamia, kaçırdığı çocukların kanlarını emerek bir vampire dönüşür. İlk çağlarda Yunanlı anneler yaramaz çocuklarını Lamia canavarı ile korkuturlarmış (Grant ve Hazel, 2008, s. 259). Başka bir versiyonda ise Zeus'un güzel aşığı olan Lamia, Hera tarafından delirtilir ve ilk önce kendi çocuklarını yutar, daha sonra çocukları yutan bir yaratık olarak kuşaktan kuşağa aktarılır (Brodersen ve Zimmermann, 2005, s. 101). Bazen de kadın başlı, eşek bacaklı bir canavar olarak betimlenir ve çocukları korkutmakta kullanılır. Başka bir söylencede

ise, Lamia'nın Zeus'tan çocukları olduğunda, Hera bu çocukları öldürür. Lamia da bu olaydan sonra çocuğu olan her anneye düşman olur ve çocukları kaçıırıp yemeye başlar (Erhat, 1993, s. 208).

Hangi söylenceyi temel alırsak alalım, Lamia, bir Tanrı olduğu için kocasına gücü yetmeyen Hera'nın gazabına uğramış bir kadındır. Hera, kocası Zeus'un ölümlü kadınlarla girdiği ilişkileri kaldıramaz, ama Tanrılar Tanrısı Zeus'u da cezalandırma gücü yoktur. Erkeğe/Tanrıya (Zeus) yaptırım uygulayamayan kadının (Hera) kendinden daha güçsüz ve ölümlü bir kadını cezalandırması söz konusudur.

Sonradan kendilerinden korkulan, insanların zarar görmesin diye onlara karşı önlemler aldığı birer simge haline gelen bu iki figür, ataerkil kültürün yarattığı bir dram sonucu ortaya çıkan mağdur edilmiş kişiliklerdir. Lilith ve Lamia, erkeklerin korktuğu ve güçlerini çoğunlukla yaptıkları kötülüklerden alan kadınlar olarak söylencelerde varlıklarını sürdürürler.

Belirli bir dönemde Sümer ve Babil mitolojisinde söz konusu edilen Lilith ve Yunan mitolojisindeki Lamia aynı şeytani yaratık olarak eşdeğer tutulmuş, fakat sonraları Talmud'da Lilith'in Adem ile olan bağlantısından dolayı farklı bir boyut kazanmıştır (Hofmann, 1978, s. 189).

2. Medea

Medea söylencesini ilk anlatanın, üçüncü yüzyılda yaşamış olan Rodos'lu Apollonios olduğu söylenir. Apollonios'un anlattığı öykü Argonatlar'ın Yunanistan'a dönmesiyle son bulur (Hamilton, 2004, s. 82). Ama söylencenin birkaç değişik versiyonu vardır.

Medea söylencesi ilk olarak Argonatlar ile, aslında Iolkos Kralı'nın oğlu Iason'un (kimi kaynaklarda Jason olarak geçer) doğumuyla başlar. Iason'un babası olan kralı üvey kardeşi Pelias öldürür ve tahtı ele geçirir. Iason'un annesi, tahtın asıl sahibi olan oğlunu güvenliği açısından kaçıırıp başka bir yere götürür. Iason büyüünce, Iolkos'a geri döner ve üvey amcası onu tanır. Amcası, Iason'un tahta geçebilmesi için, aslında Iason'un yerine getiremeyeceğini düşündüğü bir koşul ileri sürer. Ondan Kolchis'te bulunan altın postu getirmesini ister. Bu söylencenin en uzun bölümünü, altın postu gidip almak için kullanılacak olan Argo gemisinin yapımını anlatan bölüm oluşturur.

Medea söylencede, Iason Kolchis'e gidip, Kral Aietes'ten altın postu istediğinde ortaya çıkar. Medea, Kral Aietes ile cadılar rahibesi olan Asterodeio'nun kızıdır, şafak Tanrıçası Eos, ay Tanrıçası Selene ve ünlü Odyssea destanından tanıdığımız büyücü Kirke ise teyzeleridir. Bunların dışında Medea'nın çocukluğu ve gençliği hakkında pek bilgi yoktur.

Medea, Iason'u görünce hemen ona aşık olur. Ama aşık olmayı kendi seçmemiştir, onu Iason'a aşık eden aslında Tanrıça Hera'dır, hatta ilk

söylenceye Tanrıça Hera'nın Eros'a, okunu Medea'nın kalbine saplamasını emrettiğinden söz edilir. Hera, Medea'nın Iason'a aşık olmasını istemiştir, çünkü Iason'un altın postu alması için yardıma ihtiyacı vardır, Medea da, ona yardım edecek en uygun kişidir. Medea, simyacı, otacı ve aynı zamanda bir büyücüdür. Medea, aşık olduğu adama gereksinim duyduğu yardımı eder, karşılığında istediği tek şey, onu Yunanistan'a götürmesidir. Iason, planlandığı gibi Medea'nın yardımıyla postu almayı başarır ve Yunanistan'a geri dönerler.

Yunanistan'da üvey amca Pelias verdiği sözü tutmayıp tahtı vermek istemez. Medea, burda da devreye girip Iason'un tahtı almasına yardım eder. Medea, Pelias'ın kızlarına babalarını gençleştireceği sözünü vererek onların yardımını alır ve Pelias'ı öldürür. Böylece Iason belirli bir süre için de olsa tahta geçmeyi başarır.

Ancak bir süre sonra, Pelias'ı öldürdükleri için Iason ve Medea çocuklarıyla birlikte sürgün edilir. Korinth'e gelip buraya yerleşirler. Korinth'te Iason kralın kızı Glauke'ye (kimi versiyonlarda Kreusa olarak geçer) aşık olur ve Medea'ya onunla evlenmek istediğini ve çocukları da yanına alacağını söyler. Bir başka kadın yüzünden terk edilen Medea, geline zehirli bir gelinlik hediye eder ve Glauke bu gelinliği giyince, ona yardım etmek isteyen babası Kral Kreon birlikte yanarak ölür.

Bu kez Medea bu olaydan dolayı sürgün edilir ve yedi kızıyla yedi oğlunu koruması için Tanrıça Hera'ya bırakır. Korinthliler kralları ile prenseslerinin öcünü almak için Hera'nın tapınağına gelip sunakta çocukların hepsini öldürürler (Ulrich, 2008, s. 870,871).

Söylence, değişik versiyonları da dikkate alınmak kaydıyla, ilk ortaya çıktığı biçimiyle bu kadardır ve böyledir. Yunanlı şair Euripides, bu söylence ortaya çıktıktan yaklaşık iki bin beş yüz yıl sonra söylenceyi değiştirerek işlemiştir. Aşık olduğu adam yüzünden yalnız rakibini öldüren ve çocuklarını korumak isteyen Medea, Euripides'in anlatısında çocuk katiline dönüştürülmüştür.

Euripides, Medea'yı yalnız kendi çocuklarını öldüren bir canavara çevirmekle kalmaz, özellikle Tanrıça Hera'nın müdahalesini de yok sayar. Aslında Medea'yı Iason'a aşık eden Hera'dır. Yedisi kız yedisi erkek olan çocuk sayısını da Euripides iki erkek çocuğa düşürmüştür (Ulrich, 2008, s. 872). Ayrıca Euripides Medea'yı doğudan batıya gelen bir barbar olarak göstermiştir.

Söylencelerdeki kadın figürleri aslından koparılarak kadın düşmanlığı amacıyla kullanıldığına Christa Wolf da dikkat çekmiş, 1996'da yayımlanan *Medea. Sesler* adlı romanın başkişisi Medea'yı Euripides'in kaleme aldığı anlatıyı beğenmeyerek yeniden araştırmıştır. Bir rastlantı sonucu Medea uzmanı olan Margot Schmidt ve bir bilim insanı olan Heide Göttner-

Abendroth ile tanışır. Her ikisi de, Medea söylencesinin ilk versiyonları hakkında Wolf'un edindiği olumlu bilgileri ve bu figürü Euripides'in çocuk katili haline getirdiğini onaylar. Wolf yapıtında Medea'yı anlayışlı, yardımsever, akıllı bağımsız ve kendi ayakları üzerinde duran bir kişilik olarak betimlemiştir (Krischel, 2006, s. 27).

Dr. Eleonora Pfeifer, Wolf'un bu romanını tanıttığı yazısında Yunan söylencelerinde kadının bu hale sokulmasının tarihsel nedenleri üzerinde durur ve şöyle der:

“Wolf, Medea'yı kadının bakış açısından ele alma cesaretini gösterdi. Bütün bunlar başka bir biçimde olmuş olamaz mıydı?

Bu konuda, Antik dönemde açıkça dile getirilen, ama bize derslerde asla anlatılmayan bir kadın düşmanlığı olduğu gerçeğini bilmek gerekir. Antik dönem, yalnız erkeklerin söz sahibi olduğu ilk toplumsal durumları ortaya koyar. Bu dönemin öncesinde, özellikle çocuk doğurdıkları için özel bir otoritenin, kadınlara karşı saygının olduğu biliyoruz. Ataerkilliğin başlamasıyla ideolojik nedenlerden dolayı dişil olan her şey aşağılanıp ayaklar altına alındı. O zamanlar ortaya çıkan felsefeye göre kadınlar tam bir insan sayılmazdı. Aristot: "Kadın, gelişiminin ilk basamaklarında kalmış eksik bir erkektir. Erkek doğasına uygun olarak daha yücedir, kadın ise daha aşağıdır... Antik Yunan'da erkeğin erkeğe duyduğu aşk, erkeğin kadına duyduğu aşktan resmen daha yücedir. Eski söylencelerde geçen gökyüzünde oturan tanrıçaların yerini erkek Tanrılar aldı. Bu gelişim söylencelere de yansdı. Söylenceler ne kadar eskiyse o kadar çok güçlü ve iyi kadın, ne kadar yeni olursa o kadar da korkunç kişilik özellikleri taşıyan kadınlar görürüz. Kadınlar şeytanlaştırıldılar” .(Pfeiffer'den akt. Krischer, 2006, s. 118,119).

Dr. Pfeifer'in dikkat çektiği gibi, kadına karşı düşmanlık geliştiren ve onu kültürüne işleyen Antik Yunan, Euripides'in kalemiyle kocası tarafından terkedilip çocuklarıyla baş başa bırakılan bir kadını öfke ve kıskançlık krizine sokar, hem kocasının evleneceği kadını zehirletir, hem de çocuklarını kocasının gözü önünde bıçaklatarak öldürtür. Kadının yani Medea'nın kocasından öcünü alma biçimi böyle bir canavarlıkla verilir(Brodersen ve Zimmermann, 2005, s. 110,111).

Bu söylenceyi işleyen Romalı düşünür ve tragedya yazarı Seneca da *Medea* adlı yapıtında, olan biteni, Medea'yı bu bunalıma sürükleyen her şeyi tek bir güne sıkıştırır, ama öfkesinden kuduran kadının cadılık sanatını enine boyuna, uzun uzadıya betimleyip, Iason'u bu çılgın kadının öfkesinin zavallı bir kurbanı olarak gösterir (Fink, 2004, s. 266). Aslında gerçek kurban Medea'dır, çünkü sevdiği adam için yurdundan, ailesinden kopmuş, onu yüceltmek ve başarıya ulaştırmak için her şeyi yapmıştır. Ama ataerkil kültür, yarattığı bu fedakar kadına, sonunda ihanete uğradığı için girdiği

bunalım sonucu korkunç bir çılgınlık yakıştırıp, onu yalnız bir katil değil, dahası kendi çocuklarını öldüren bir caniye dönüştürmüştür.

Sonuç

Her üç mitolojik figürü incelediğimizde ilk başta eş, sevgili ve erkeğin isteklerini yerine getiren kadınlar olarak ortaya çıkmaktadır ve erkeğe itaat ettiği sürece ilişkilerinde her hangi bir sorun görünmemektedir. Kadın ne zaman Lilith'de olduğu gibi erkekle eşitlik isteminde bulunduğu cezalandırılır. Lamia ise Tanrılar Tanrısı Zeus'un sevgilisidir ve bundan dolayı Zeus'un eşi olan Tanrıça Hera'nın şimşeklerini üzerine çeker ve cezalandırılır. Mitolojide tutkunun, kıskançlığın ve intikamın trajik figürü olan Medea, kocası Iason uğruna babasına ihanet ederek, kardeşinin ölümüne neden olur ve bütün bu özverisine karşın kocası tarafından başka bir kadın için çocuklarıyla birlikte terk edilir.

Antik Yunan'ın Medea'ya kazandırdığı olumsuz özellikler sonucunda günümüzde özellikle boşanma alanlarında Medea'nın ruhsal durumuyla özdeşleşerek bir ebeveynin diğer ebeveyne karşı çocuğu kışkırtıcı bir şekilde kullanmasını ifade eder. Psikoloji literatüründe 'Medea Kompleksi' ya da çocukla diğer ebeveyn arasındaki ilişkiyi yıkmaya çalışan aşırı kinci ebeveyn için 'Medea Sendromu' (Torun, 2011, s. 466-482) kavramı kullanılır.

Söylencelerde şeytan, büyücü, canavar ya da çocuk katili olarak geçen kadınların başlangıçta üzücü birer öyküleri vardır. Örneğin yukarıda değinmeye çalıştığımız gibi, çocuk düşmanı olarak yer alan Lilith ve Lamia, biri Tanrı tarafından cezalandırılan, diğeri ise bir Tanrıça tarafından mağdur edilen bir kadındır. Ancak erkek egemen kültürün biçimlendirmeleriyle söylencelerde farklı kişilikler olarak karşımıza çıkar. Medea ise kocasının kendisini daha genç ve güzel bir kadın için terk etmesine dayanamamış ve intikam almak için çocuklarını öldürmüştür.

Yaratılış efsanelerinin hemen hemen hepsinde kadınların yaratılmasıyla ilgili kısımlar, farklı kültürlerde olsa bile birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü kutsal kitaplarda, söylencelerde ve kültürlerde kadının var oluş nedeni erkektir. "Evrende ilk önce Kaos vardı" diye başlayan söylencelerde kadınların söz konusu edilen Tanrı ve Tanrıçalar arasındaki cinsiyete dayalı eşitsizliğe karşı çıkmaları, aslında kadının yüzyıllardır süren toplumsal yapıdaki kabul görme savaşımının ön hazırlıkları gibidir. Mitolojideki Tanrı ve Tanrıçaların konumuna bakıldığı zaman kadına biçilen roller, Tanrıça da olsa genellikle ataerkil yapının kadınlara benimsettiği pasiflik, doğurganlık ve ev içi rolleri olarak karşımıza çıkar. Buna itiraz edenler zaten bir şekilde cezalandırılır. Tıpkı Lilith'in Adem'e karşı çıkarak eşitlik istemesi ve Tanrıya başkaldırdığı için baştan çıkartıcı dişi şeytan, cadı olarak, erkeklere karşı cinselliğini kullanarak kendi istediği şeyleri yaptıran *femme fatal* bir kadın olması gibi. Bu özelliği ile Lilith, ataerkil yapı

tarafından her zaman kabul gören *evdeki melek*, boyun eğen, pasifize olmuş ve uysal Havva'nın tam tersi özelliğe sahiptir.

Feministler tarafından ilk kadın erkek savaşımını başlatan kadın olarak kabul gören Lilith, bağımsız ve modern kadının simgesidir. Lilith'in, ataerkil düşünce yapısına başkaldırarak eşitlik ve özgürlük savaşımına giren asi bir kadın örneği olması, kadınlar arasında bir idol olmasına neden olmuştur. O, kadınların geleneksel kurallardan kurtulup ataerkil düşünceyi karşısına alarak özgürlük ve eşitlik yolunda verdikleri savaşımı simgeler.

Adem ile Lilith'in söylencedeki anlaşmazlığına özellikle Tanrı müdahale eder ve erkeğin yanında yer alarak kadının eşitlik talebinin reddeder. Lilith'in bu eşitlik talebi için giriştiği savaşımın Tanrı tarafından onaylanmaması, onun kadının karşısında yer aldığı en belirgin özelliğidir.

Zaten antik dönemden modern çağa kadar kadın ile erkek arasındaki ilişki hep erkekler lehine düzenlenmiş ve erkek egemenliği gerek söylencelere kültürün verdiği biçimle, formunu değiştirerek yaşamlarını sürdüren simgelerle, gerekse bu tür figürlere dinsel görünüm katarak desteklenmiştir. Ataerkil sistem, üç büyük dinde de kadını ikincil konuma yerleştirilerek kadınlar üzerinde tarih boyunca baskı kurmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abenstein, R. (2007). *Griechische Mythologie* (2. Auflage). Paderbom: Schöningh UTB Verlag.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* (Yayın No. 68, Araştırmalar Serisi No: 57). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Brodersen, K., & Zimmermann, B. (2005). *Antike Mythologie*. Stuttgart/Weimar: Metzler Kompakt Verlag.
- Çığ, M. İ. (2010). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni* (27. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Erbil, P. (2008). *Kibele'den Pandora'ya –Kadının Tarihsel Yenilgisi* (2. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji Sözlüğü* (4. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fink, G. (2004). *Antik Mitolojide Kim Kimdir?* (S. Erfindık Yalçın, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Fink, G. (2007). *Mitolojide Kim Kimdir?* (S. Erfindık Yalçın, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Fiske, J. (2009). *Mitler ve Mitleri Yapanlar*. (Ş. Duran, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Gezgin, İ., Gezgin, İ. ve Çokişler, N. (2004). *Mitoloji (Mythos ve Logos) Hayatımıza Yön Veren Söylenceler*. İstanbul: Güncel Yayınları.
- Goethe. Faust, Eine Tragödie. In *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka* (s. 22800). (vgl. Goethe-HA Bd. 3, S. 129).

- Grant, M., & Hazel, J. (2008). *Lexikon der antiken Mythen und Gestalten* (19. Auflage). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Hamilton, E. (2004). *Mitologya*. (Ü. Tamer, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hofmann, R. H. (1978). *Mythos Frau-Das Gefaehrliche Geschlecht-*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- <http://www.politik.de/forum/religion/57061-lilith.html> (27 Kasım 2011).
- http://www.gardenq.de/pages/03norway/02_norway-lilith.html# (11 Nisan 2011).
- Krischel, V. (2006). *Christa Wolf Medea*. Hollfeld: Bange Verlag.
- Maaz, H. J. (2011). *Der Lilith Komplex*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Messadie, G. (1999). *Şeytanın Genel Tarihi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rosenberg, D. (2006). *Dünya Mitolojisi -Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi-* (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Torun, F. (2011). Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approach in Psychiatry*, 3 (3), 466-482.
- Ullrich, R. (2008). Die Macht der Frauen. Oder: Warum Medea ihre Kinder tötete. *UTOPIE kreativ*, H. 216, 870- 871.
- Wöhlcke, M. (2007). *Odyseia* (2. Baskı). (A. Kanat, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Zingsem, V. (2007). *Lilith* (2. Baskı). (D. D. Yüzer, Çev.), İzmir: İlya Yayınevi.